

سبک و تزئین معماری بناهای دوره تیموریان

چکیده

معماری اسلامی ایران حاصل تداوم طبیعی معماری در دوره های مختلف تاریخی است. از این رو، شناخت و مطالعه تاریخ معماری میتواند راهگشای ما در شناخت معماری دوره ی اسلامی و جنبه های مختلف آن باشد. اواخر قرن هشتم هجری قمری، آشفتگی های سیاسی ایران، زمینه را برای حمله تیمور گورکانی به این کشور فراهم کرد. تیموریان، پس از تصرف ایران بیش از یک قرن، یعنی تا زمان ظهور صفویه بر این کشور حکم راندند. تیمور، پس از ویران کردن بناها و قتل عام نمودن مردم شهرها، به ساختن بناهای باشکوه رغبت نشان داد. جانشینان او نیز این روش را پی گرفتند. بر اثر این کارها، هنرهای گوناگون، به ویژه هنر معماری رونق یافت. این پژوهش با روش تاریخی-توصیفی و مطالعه ی کتابخانه ای انجام شده است. یافته های پژوهش نیز نشان میدهد که در دوره ی تیموریان، بناهای باشکوهی به ویژه در خراسان کنونی ساخته شد که از شاهکارهای معماری ایران به شمار میروند. اگرچه، روش معماری در دوره تیموریان ریشه در معماری دوره های پیشین چون آل مظفر دارد، اما در این دوره، معماری از نظر عظمت و غنای تزئینات به شکوفایی کم سابقه ای دست یافت که آن را می توان در بناهایی چون مدرسه ی غیاثیه خرگرد، مدرسه دودر، مسجد گوهرشاد و بی بی خانوم مشاهده کرد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی سبک هنر معماری و رونق آن در دوره تیموریان.
۲. بررسی عناصر تزئینی ایرانی و نشان دادن غنای آن در هنر معماری دوره ی تیموریان

سوالات پژوهش:

۱. مشخصه اصلی معماری عهد تیموری که آثار این دوره را از سایر بناها متمایز میسازد، چیست؟
۲. سبک و ویژگی معماری تیموری در چه بناهایی قابل مشاهده است؟

واژگان کلیدی: معماری، سبک و تزئین، خراسان، تیموریان.

هنر معماری از بارزترین جلوه های فرهنگ هر قوم و دوره تاریخی و نمایشگر فضای زیست آدمی است. این هنر همواره تابع ضوابط و اصول کمابیش معین و شناخته شده ای بوده است و پیوندی استوار و ناگسستنی با فرهنگ جامعه و الگوهای رفتاری دارد به همین دلیل در هر دوره انعکاسی از فرهنگ و هنر آن دوره محسوب می شود. معماری در دوران اسلامی در طول هزار و چهارصد سال دچار تحولات بسیار شده است در هر دوره با توجه به تغییرات سیاسی، اقتصادی، مذهبی و موقعیت جغرافیایی، سبک و شیوه های خاص برای معماری وجود داشت و منطقی است متناسب با همین تغییرات، معماری هر دوره نیز دستخوش تحولاتی شده باشد. فرهنگ لاروس، معماری را چنین معنا می کند: معماری هنر نیکو ساختن و زیباسازی ساختمان ها با بهترین شکل استقرار آن ها در فضای معین شهری است. کاربرد این هنر از سویی ارتباط بناها را چه از لحاظ انتخاب مواد و چه از نظر سبک معماری و زیباسازی احتمالی آن با منابع تکنیکی تمدن های ناظر با عالی ترین شکلی تضمین می کند و از دیگر سو گزینش شرایط فیزیکی مکان، ساخت و بهره گیری منطقی از داده های محیط را - که اصولاً باید متناسب با ارزش های سمبلیک ناحیه باشد- برای انسان های شهرنشین به گونه ای میسر می سازد تا غنای خاصی بر معنویت و جهان بینی آنان داده شود (نقی زاده و امین زاده، ۱۳۸۵: ۸۴) در فرهنگ اکسفورد درباره معماری چنین آمده است: هنر یا علم ساختن و بناکردن هرگونه عمارت برای استفاده انسان ها. معماری گاهی اوقات به عنوان هنری زیبا در نظر گرفته می شود و در این صورت معنای باریک تری دارد. معماری هنری است که عمارت های ساخته شده به وسیله انسان را مرتب می کند و زینت می دهد که مشاهده آن ها در لذت و قدرت و سلامت روانی او ایفای نقش می نماید. (Simpson, Weiner, 1989: 614)

در فرهنگ ایرانی نیز معماری هنر شکل دادن فضا برحسب نیازمندی ها و نگاه و تلقی تاریخی آدمی نسبت به عالم و آدم و مبدا عالم و آدم است و با نوع فرهنگ دینی یا دنیوی انسان ربط پیدا می کند (مددپور، ۱۳۷۷: ۱۵۸) به عبارت دیگر کار معماری صورت بخشیدن به مکان است (ریخته گران، ۱۳۷۸: ۹) معماری یا برابر فارسی آن مهرازی، به سبک طراحی و شیوه ساخت و ساز ساختمان ها و دیگر سازه های فیزیکی که براساس نیازهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اقوام، نگرش ها و جغرافیا ارایه می شود، گفته می شود. معماری، هنر و فن طراحی و ساختن بناها، فضاهای شهری و دیگر فضاهای درونی و بیرونی برای پاسخ هماهنگ به نیازهای کارکردی و زیباشناسانه است. بنا بر گفته ی ویلبر؛ "غالباً دوره های معماری ایران را به یکی از اقوام که در آن زمان بر ایران فرمانروایی می کردند، نسبت داده و تحت عنوان دوره سلجوقی، ایلخانان، تیموری، صفوی و قاجار ارایه نموده اند." (مانند ویلبر، 1393: 32) در حالی که به باور پیرنیا "باید وجوه مشترک که برخواسته از خاستگاه و پرورشگاه آن است، در نظر گرفته شود" (پیرنیا، ۱۳۸۶). ویلبر درباره اینگونه نام گذاری معماری دوره های مختلف ایران می نویسد: "چون فرمانروایان این روزگاران تنها پشتیبان و فراهم کننده زمینه پیشرفت معماری بودند نه آفریننده آن." (ویلبر، ۱۳۹۳: 32) (نار باستانی ایرانی به جا مانده در تمامی رشته های هنری قبل از اسلام، نشان از روح هنر در نهاد ایرانیان دارد. در این میان می توان گفت معماری از هنرهای برجسته و شاخص ایرانیان بوده است. حتی اعراب مسلمان که در زمان انحطاط ساسانیان به ایران وارد شدند، تحت تأثیر معماری ایرانی قرار گرفته اند. از تأثیرهای معماری اسلامی از ساسانی، ساخت شهر بغداد در زمان خالفت منصور عباسی است. ازاینرو؛ این هنر که خصوصاً پس از اسلام رونق بسیار یافت با عنوان سبک "معماری ایرانی - اسلامی" شناخته شده است. ویژگی های معماری تیموری تا دوردست ترین نقاط غرب جهان اسلام رخنه کرد. که نوآوری های معماری تیموریان به غرب و بین المللی کردن سبک تیموری پیش رفت. (بلر، ۱۳۷۸: ۲۵۴)

معماری اسلامی، از جمله فنونی است که در کنار دیگر آثار هنری، به اروپا راه یافت. کلیساهای بسیاری که با معماری اسلامی آمیخته است، بیانگر نفوذ معماری اسلامی است. معماران اروپایی، از دانش و مهارت معماران مسلمان، در

ساخت و ساز گنبد مساجد و غیره، استفاده کردند. به عنوان مثال؛ "می توان به گنبد‌های رنسانس ایتالیا اشاره داشت که؛ بر روی یک نقشه مربع بنا گردیده و گاهی با کمک گوشوار به صورت یک عنصر شلجمی شکل درآمده که درست در جهت عکس نمونه های ساختمانی رومی (از نظر عمق گنبد) بوده و کاملاً به طریقه گنبد‌های ایرانی ساخته شده اند." (همايون، ۱۳۵۱: ۳۲) تیموریان حکومتی بودند که اواخر قرن هشتم هجری روی کار آمدند و در واقع، مؤسس این سلسله، یعنی تیمور لنگ، مانند مغولان با حمله و کشتار وسیع بر ایران، جنوب روسیه، شمال غربی هند، سوریه، عراق، آناتولی و غیره استیلا یافت. البته قابل بیان است که در زمان فتوحات تیموریان و یا حتی تا آخر دوره حضور آنها، برخی دولت های محلی نیز در بخش هایی از ایران حضور داشتند. هنر دوستی تیموریان مشهور است. هنر در عصر تیموریان شکوفایی بسیار یافت. نمونه ی آشکار شکوفایی، رونق هنری و شهرت هنر دوره تیموریان، شکوه و عظمت نگارگری مکتب هرات است. شکوفایی هنر در دوره ی تیموریان در هنرهای دیگر از جمله؛ هنر کتاب سازی و کتاب آرایی، نقاشی، خطاطی، هنرهای تصویری، فلزکاری، سفالگری، رونق ادب فارسی و نیز هنر معماری آشکار است. به علت اجرای محاسبات کاربردی در معماری دوره تیموری، می توان به مطالعه پژوهشگرانی چون "دونالد و "لیزا گلمبک" ویلبر "در کتاب، معماری تیموری در ایران و توران"، "گلو نجیب اوغلو" در کتاب هندسه و تزئین در معماری اسلامی، کتابی از "لیندا کوماروف" با عنوان نقد و بررسی معماری تیموری ایران و توران و پژوهشی با عنوان قوام الدین شیرازی معمار دوره تیموریان توسط "دونالد ویلبر" اشاره نمود. (گلمبک و 1374: 194)، پژوهشگران دیگری چون هیلن براند، سرگئی شملنیزکی، جانانان بلوم، شیلا بلر و گالینا پوگا چنکووا طی کتب و مقالاتی متعدد در باب معرفی بناهای دوره تیموری و ایلخانی به صورت مختصر به بیان ارتباط علم هندسه با صنعت معماری این دوره به مطالعه پرداخته اند. (آذر خرداد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶۶) کبری حسنقلی نژاد یاسوری و همکارش مطالعه ای با عنوان "بررسی و نحوه تاثیر اقلیم در سه مسجد مهم دوره تیموریان (مسجد کبود تبریز، مسجد جامع گوهرشاد، مسجد جامع یزد)" در همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران در یزد و در سال ۱۳۹۴، انجام دادند. این مقاله به بررسی سه مسجد مهم دوره تیموری ایران، تحلیل و مقایسه عناصر کالبدی معماری این مساجد (گنبد، ایوان، صحن، حیاط و کاربرد هندسه در بناها و غیره) و همچنین با ذکر عوامل اقلیمی موثر در آن بناها پرداخته است. ولی الله کاوسی نیز مطالعه ای با عنوان "بازسازی آثار معماری در دوره تیموریان"، انجام دادند. این مقاله که به بررسی ویژگی ها و سبک معماری آن دوران پرداخته است در نشریه تاریخ و تمدن اسلامی، سال ششم، شماره دوازدهم، پاییز و زمستان ۸۹ و در صص ۱۰۷ - ۱۲۹ به چاپ رسیده است. مهدی کاظم پور و همکارانش در مطالعه ای با عنوان "بازیابی تزئینات معماری دوره تیموریان در نگاره های کمال الدین بهزاد" به بازتاب تزئینات معماری در نگاره های ایرانی، پرداخته است. در این مقاله که در مطالعات باستان شناسی، دوره ی ۱۰، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷ و در صص ۲۳۹ - ۲۵۸ به چاپ رسیده است، از میان نگاره های مکاتب مختلف ایران، مکتب نگارگری هرات با تأکید بر نگارگری کمال الدین بهزاد - از معروفترین هنرمندان مکتب نگارگری هرات - انتخاب گردیده است. از آنجا که؛ آثار معماری زیادی از آن دوران به جا مانده است. این مقاله سعی دارد تا اوضاع معماری را در دوره تیموریان و بالطبع تأثیر آن را در دوره های بعد بررسی کند. البته روشن است که هر دوره تاریخی متأثر از دوره قبلی اش است.

نتیجه گیری

"اگر بناهای تیموری را به لحاظ اهمیت هنری، استحکام و شهرت آنها برشمردیم جای اول را مساجد و بعد مدارس، خانقاه ها و زیارتگاه ها و غیره به خود اختصاص می دهند. معماری تیموری با بهره گیری از معماری ایلخانی و سلجوقی و به کار گیری معماران و هنرمندان ایرانی به ساختار و اصول محکم و کاملی دست پیدا کرد که بناهای به جامانده از

این دوره به خوبی این ویژگی های را نشان می دهند مانند عظمت گرایی، پیشرفت در انواع تزئینات، رشد و تعالی در فنون طاق زنی و طاق های متقاطع. مسجد به عنوان یکی از انواع بناهایی است که در طول تاریخ معماری ایران همواره مورد توجه و اهمیت بوده است و در دوره تیموری نیز مورد استقبال بسیاری از معماران و هنرمندان قرار گرفت. " (بلر، ۱۳۷۸: ۲۵۴) همانطور که بیان گردید؛ تیموریان به ایجاد بناهای مذهبی و غیرمذهبی اهتمام ویژه ای داشتند و در این راستا از طرح و شیوه ی معماری متداول دوره های قبل بهره بردند. از نظر تزئینات بنا این دوره از ادوار مهم است. شیوه ی تزئین با کاشی معرق در عهد تیموری حکایت از آن دارد که هنرمندان این دوره در شیوه ی تزئینی به حد اعلا ی مهارت دست یافته بودند، به طوری که در کمتر دوره ای این چنین تزئین کاشی کاری مشاهده شده است. بناهایی چون مسجد گوهرشاد مشهد، مدرسه ی غیاثیه خرگرد و همچنین بناهای ساخته شده در بخارا و هرات، نشان دهنده ی برجستگی هنر کاشی کاری و کاربرد آن در بناهای مذهبی است. در بیشتر بناهای این دوره بر خاصیت عمودی بودن بنا تأکید شده است که این خصوصیت بیشتر با استفاده از برج های مدور در گوشه های بناها پدید می آمد. این گونه تزئینات از نخستین مشخصه های دوران تیموری است. همچنین از چشم گیرترین نتایجی که از این دوره میتوان دریافت، میزان بناهای عظیم و سترگی است که در این عهد ساخته شد، ایوان ها و سردر های بلندی که با کاشی های معرق زیبا تزئین شده اند و گنبدهای پیازی شکل که بیشتر با کاشی های لاجوردی تزئین شده اند از مشخصات خاص این دوره است. همچنین معماری عصر تیموری را میتوان اوج کاربرد رنگ در معماری دانست. نمونه ی آن را می توان در مدرسه غیاثیه خرگرد و در کتیبه های کوفی، نسخ و ثلث به رنگ طلایی در زمینه کاشی های آبی مشاهده می شود. هرچند تاثیر بسزای اسلام در معماری دوره ی تیموریان قابل چشم پوشی نیست. اما علاوه بر آن؛ در بررسی ترکیب معماری مساجد، در اقلیم های مختلف به این مهم پی می بریم، که عامل آب و هوا در شکل منطقی دادن به بافت شهرها و ترکیب معماری کالبدی مساجد این نواحی نقش عمده ای را دارا بوده است. در واقع نقش عوامل جغرافیایی در تکامل معماری اسلامی غیرقابل انکار بوده است.

منابع

آکا، اسماعیل (۱۳۹۰)، تیموریان، ترجمه اکبر صبوری. تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بلر، شیلر و بلوم جاناتان، (۱۳۷۸)، هنر و معماری اسلامی (۲)، ترجمه یعقوب آژند، تهران، چاپ دوم، فرهنگستان هنر. پوپ، آرتور، (۱۳۷۳) معماری ایران، ترجمه غالمحسین صدری افشار، تهران، انتشارات فرهنگیان پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۸۶). سبک شناسی معماری ایران. تدوین غالمحسین معماریان. تهران: سروش دانش. تاکستن و دیگران، (۱۳۸۴)، تیموریان، ترجمه ی یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی جر، خلیل. (۱۳۹۱)، فرهنگ الروس (عربی - فارسی)، ترجمه ی سید حمید طبیبیان، چاپ ۱۹، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر جمشیدی کوهساری، معصومه، (۱۳۸۹)، وضعیت هنر معماری در دوره تیموریان جواد، آسیه، (۱۳۶۳)، معماری ایران: ۸۴ مقاله به قلم ۳۳ پژوهشگر ایرانی. تهران: خوشه. دانی، احمدحسن، (۱۳۷۸)، میراث تیمور، ترجمه محمد مهدی توسلی، روالیندی: اس. تی. پرنترز. رسولی، هوشنگ. (۱۳۸۴)

(تاریخچه و شیوه های معماری در ایران. تهران: پشتون. فربه، ر. دیلبو، ۱۳۸۴). هنرهای ایران، ترجمه، پرویز مرزبان، تهران، نشر و پژوهش فروزان، چاپ اول کونل، ارنست. (۱۳۶۸). هنر اسلامی، ترجمه هوشنگ طاهری. تهران: توس . کیانی، محمد یوسف، (۱۳۷۷)، تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، تهران، انتشارات سمت، چاپ دوم گروب، ارنست؛ شرآتو، امبرتو. (۱۳۷۶). تاریخ هنر ایران ۹) هنر ایلخانی و تیموری، ترجمه یعقوب آژند. تهران، مولی .مددیپور، م. (۱۳۷۷). حکمت معنوی و ساحت هنر. تهران: دفتر مطالعات دینی هنر .مالزاده، کاظم، مریم محمدی، (۱۳۸۱) (مدارس و بناهای مذهبی تهران، شرکت انتشارات سوره مهر، چاپ اول .هیلن برند، رابرت، ۱۳۸۶)، هنر و معماری اسلامی، ترجمه اردشیر اشرفی، چاپ اول .ویلبر، دونالد نیوتن. (۱۳۹۳). معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان. ترجمه عبدهاغل فریار. تهران: علمی و فرهنگی .ویلبر، دونالد؛ گلمبک، لیزا (۱۳۷۴)، معماری تیموری در ایران و توران ترجمه کرامت اهلل افسر، محمد یوسف کیانی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور مقاله ابراهیمی، الهه، (۱۳۹۷) (بررسی معماری دوره ی تیموری) با تاکید بر مساجد و مدارس، فصلنامه علمی، تخصصی رهیافت فرهنگ دینی، سال اول، شماره ۴ صص ۱۳۷ - ۱۶۰ نشریه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، سال شانزدهم شماره ۳۷ فصل بهار ۱۳۹۹ عنوان مقاله: سبک و تزیین معماری بناهای دوره تیموریان 17 آذر خرداد، فرشته؛ زارعی، علی، هاشمی زرج آبادی، حسن (۱۳۹۷)، ارزیابی و شناخت هندسه کاربردی عصر تیموری در طراحی بقعه مولانا زین الدین ابوبکر تایبادی، نشریه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، سال چهاردهم، شماره 164 - 187 صص ۳۱ امامی، نصرالله، (۱۳۷۵)، فرهنگ م میراث فرهنگی - نگاهی به هنرهای اسلامی دوره ی تیموری، مشکوه. شماره ۵۳، 145 - 167 صص برسیم، زهرا؛ ولی عرب، مسعود، (۱۳۹۶)، بررسی نقوش تزیینی معماری ایرانی اسلامی با تکیه بر دوره ایلخانی، تاریخنامه خوارزمی، سال پنجم، شماره ۱۶ پسندیده، محمود، (۱۳۸۳)، چهار مدرسه موقوفه از دوره ی تیموریان و صفویان. وقف میراث جاویدان، سال دوازدهم 145 - 167. صص، ۴۸ و ۴۷ ش خزایی، محمد، (۱۳۸۸)، ساختار و نقش مایه های مدارس دوره تیموری در خطه ی خراسان، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره یازدهم، صص ۵۹ - ۷۸ دانشدوست، یعقوب، (۱۳۵۹)، هنر معماری ایران در دوره تیموریان، نشریه اثر، شماره ۱، صص ۹۱ - ۱۰۲ دانلد، ویلبر، (۱۳۸۷)، قوام الدین شیرازی (معماری دوره ی تیموریان). ترجمه هدیه نوربخش، گلستان هنر، شماره 74 - 83 صص، ۱۳ رمضان زاده، عبدهاغل؛ بهمنی قاجار، محمدعلی. (۱۳۸۷). هویت ایرانی و چندگانگی قومی. فصلنامه مطالعات ملی، بهار، 33: 69-96 شماره ریخته گران، م. (۱۳۷۸). هایدگر و تلقی هندویی از مکان. رواق، تابستان، شماره ۳: ۱-۱۳. زارع، رامین، (۱۳۸۱)، دیداری از مقبره گوهرشاد خاتون و مجموعه باغ نسوان هرات، تاریخ روابط خارجی. شماره ۱۰، 193 - 194. صص صادقی، علیرضا؛ احمدی، فریال، (۱۳۸۹)، تاملی بر اصول معماری در دوره تیموری با تاکید بر بازساخت بنای مدرسه غیاثیه خرگرد، کتاب ماه هنر، شماره ۱۴۹، صص ۱۰۶ - ۱۱۱ طایفه، احسان؛ حجت، عیسی؛ انصاری، حمید رضا. (۱۳۹۴). تعریف و تدوین دستگاه واکاوی فرم معماری مبتنی بر تحلیل و بازاندیشی دستگاه نقد. مطالعات معماری ایران، پاییز و زمستان، شماره ۸: ۷۳-۸۸. نقی زاده، محمد؛ امین زاده، بهناز. (۱۳۸۵). مدخلی بر تبیین معنای معماری. مدرس هنر، پاییز و زمستان، شماره ۱- 96. : 81 همایون، غالمعلی، (۱۳۵۱)، نفوذ معماری ایران در اروپا، نشریه هنر و مردم، شماره ی ۱۱۷، صص ۳۲ - ۳۶ پایان نامه انصاری، مجتبی. (۱۳۶۷)، اصول طراحی معماری اسلامی و سنتی، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه

تربیت مدرس نشریه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، سال شانزدهم شماره ۳۷ فصل بهار ۱۳۹۹ عنوان مقاله:
سبک و تزیین معماری بناهای دوره تیموریان 18 منابع انگلیسی Kisto, Spiro. (1977). The Architect
in the middle Ages, East and west, in: (eds) Kisto, s. Architect chapter in the
history, New York: Oxford University press. Simpson, J.A. and Weiner, E.
منابع (1989). The Oxford English dictionary. Vol.1. Oxford: Clarendon press.
تصویری ابراهیمی، الهه، (۱۳۹۷)، بررسی معماری دوره ی تیموری (با تاکید بر مساجد و مدارس)، فصلنامه علمی،
تخصصی رهیافت فرهنگ دینی، سال اول، شماره ۴ صص ۱۳۷ - ۱۶۰ پوپ، آرتور، (۱۳۷۳)، معماری ایران، ترجمه
غالمحسین صدری افشار، تهران: انتشارات فرهنگیان خزایی، محمد، (۱۳۸۸)، ساختار و نقش مایه های مدارس دوره
تیموری در خطه ی خراسان، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره یازدهم، صص ۵۹ - ۷۸
شراتو، امبرتو و دیگران، (۱۳۷۶)، هنر ایلخانی و تیموری، ترجمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات مولی، چاپ اول.